

ÇOCUKLARDA ARKADAŞ İLİŞKİLERİNDE BAŞARISIZLIK VE ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK İLİŞKİSİ

Yar. Doç. Dr. Gül Aydın

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı

Çocuklar arasında pek çok diğer konuda olduğu gibi ilişki kurma becerileri açısından da önemli bireysel ayrılıklar olduğu bilinmektedir. Örneğin, bazı çocuklar arkadaşlarının hemen tümü tarafından kabul görünürken, bazıları kısmen kabul edilmekte, diğer bazıları ise arkadaşlarının hemen tümü tarafından reddedilebilmektedir.

Yapılan araştırmalar bir çocuğun grup içi ilişkilerdeki başarısı ile sosyal ve kişisel uyumu arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu araştırmalar, grup içi ilişkilerde başarısız olan çocukların daha kaygılı ve uyumsuz olduğuna işaret etmektedir (Hartup, 1970; Roff, Sells ve Golden, 1972). Hatta bazı araştırma sonuçlarına göre, kişilerarası etkileşim sürecinde erken yaşlarda kazanılan bu tür yaşantılar, yetişkin çağda kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerinin önemli bir göstergesi olabilmektedir (Kagan ve Moss, 1960).

Çocukluk dönemindeki ilişki kurma başarısı ile, bu dönemdeki sosyal ve kişisel uyum ve yetişkinlikte kişilerarası ilişki kurmada yetkinlik arasındaki bu yakın bağlantı, bir çok araştırmacıyı ilişki kurmada başarısızlığın nedenlerini incelemeye, bu konuda çeşitli önerilerde bulunmaya itmiştir. Bu önerilerin en yenilerinden biri olan ve bu araştırmanın dayandığı kuramsal temeli oluşturan «Öğrenilmiş Çaresizlik» (Learned Helplessness) modeli kişilerarası ilişkilerde başarısızlığı açıklaya-

bilecek önemli bir adım olarak nitelenebilir.

Öğrenilmiş çaresizlik kavramı ilk kez Seligman ve arkadaşları tarafından kullanılmıştır (Seligman ve Maier, 1967; Overmier ve Seligman, 1967).

Hayvan ve insan denekler üzerinde yürütülen laboratuvar deneylerine dayandırılan bu ilk çaresizlik modeline göre, öğrenilmiş çaresizlik, kısaca, bir davranış ile bu davranışın sonucu arasında bir bağlantı olmadığının öğrenilmesine bağlı olarak benzer durumlarda gereken davranışların yapılamaması olarak tanımlanmaktadır. Modele göre, bir birey ne tür bir davranışta bulunursa bulunsun, belirli bir sonucu kontrol edemediğini öğrendiği takdirde, bir başarısızlık beklentisi oluşturacak ve benzer durumlarda sonucu davranışlarıyla kontrol etmesi mümkün olsa bile gereken davranışları yapmayacaktır (Maier ve Seligman, 1976).

Seligman (1975), öğrenilmiş çaresizliğin çocukluk yaşantılarından kaynaklanabileceğine ve yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkabileceğine inanmaktadır. İnsan yavrusu, diğer canlı türlerine oranla yaşamın başlangıcında çevreyi kontrol altına alamaz, yani çaresizdir. Büyüme ve olgunlaşma süreci içinde, giderek çevresini kontrol altına almayı başarır. Bunu başarıp başaramayacağı ise, bu süreç içinde geçirdiği yaşantılar tarafından belirlenir. Kuşkusuz, arkadaş ve arkadaş gruplarıyla

olan yaşantı ve deneyimler bu sürecin önemli bir parçasıdır.

Seligman ve arkadaşlarının bu ilk çaresizlik modeli çok sayıda araştırmaya yol açmış, ancak insanlarla yürütülen araştırmalardan birbirleriyle çelişen bulgular elde edilmiştir. İnsanlarda deneysel olarak çaresizlik yaratılıp yaratılmayacağını sınavan bu araştırmaların bazılarında modeli destekler yönde bulgular elde edilirken (Hiroto, 1974; Hiroto ve Seligman, 1975), bazı araştırmalarda çaresizlik ortaya çıkmamış, hatta bazılarında aynı grup deneğe uygulanan iki farklı deneysel işlemde birinin öğrenilmiş çaresizlik yarattığı, diğennin ise yaratmadığı görülmüştür (Douglas ve Anisman, 1975; Benson ve Kennely, 1976; Cole ve Coyne, 1977).

Araştırma bulguları arasındaki bu tutarsızlıkların yanısıra, bu modelin bireysel ayrılıklar üzerinde durmaması ve benzer olaylar karşısında bazı insanların davranışlarıyla çevreyi kontrol edebileceklerine inanmalarına karşın, bazılarının edemeyeceklerine inandıklarını açıklayamaması modele yeni boyutlar getirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Abramson, Seligman ve Teasdale (1978) orijinal öğrenilmiş çaresizlik modelini yüklem kuramına dayalı yeni bir biçim üzerine oturtmuşlar ve öğrenilmiş çaresizliğin ortaya çıkıp çıkmayacağını belirleyen asıl etkenin, bireyin sonucu kontrol etmedeki başarısızlığına yaptığı nedensel yüklemeler olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Abramson ve arkadaşlarının modeline göre, bir sonucun davranışlarından bağımsız olduğunu öğrenen birey, bu davranış-sonuç bağımsızlığına üç farklı boyut üzerinde nedensel yüklemelerde bulunur.

Bunlar içsel - dışsal (internal - external), değişmez - değişebilir (stable - unstable) ve genel - özel (global - specific) boyutlarıdır. Yine bu modele göre öğrenilmiş çaresizliği en fazla ortaya çıkaracak ve yeni ortamlara genellenmesini kolaylaştıracak olan nedensel yüklem türleri, başarısızlığa yapılan içsel, değişmez ve genel olanlardır. Çünkü bu tür bir nedensel yüklem bileşimi kişide genel bir başarısızlık beklentisinin oluşumuna yol açmaktadır (Abramson ve ark., 1978; Abramson, Garber ve Seligman, 1980). Bu tür bir yüklem eğiliminin çaresizlik gösteren kişilerde oldukça tipik olduğu araştırmalarla desteklenmiş ve çaresizliğe özgü yüklem biçimini ölçmek amacıyla yetişkin ve çocuklar için ayrı ayrı ölçekler geliştirilmiştir (Alloy, Peterson, Abramson ve Seligman, 1984; Seligman, Peterson, Kaslow, Tannenbaum, Alloy ve Abramson, 1984).

Modelin bu yeni biçimine uygun olarak arkadaş ilişkilerinde başarısız olan bir çocuğun bu başarısızlığının nedenini kendi kişisel, değişmez ve genel niteliklerine yükleyerek bu alanda çaresizlik geliştirmesi oldukça akla yakın bir olasılık gibi görünmesine karşın, arkadaş ilişkilerinde başarısızlık ile çaresizlik ilişkisine değinen yalnızca bir araştırmaya rastlanmıştır (Goetz ve Dweck, 1980).

Öğrenilmiş çaresizlik modeli, arkadaş ilişkilerine uygulandığında, bir ya da bir grup arkadaşı tarafından bir kaç kez reddedilmiş bir çocuğun reddedilme nedenini kendisine ilişkin nedenlere yüklemesi ve ilerde kuracağı arkadaşlıklar için önceden başarısızlık beklentisi geliştirmesi olasılığı hayli yüksek olabilir.

Yukarıda değinilen açıklamaların ışığında bu araştırmada ilkökul dö-

düncü ve beşinci sınıf öğrencisi çocuklarda öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklenme biçimiyle arkadaş ilişkilerinde başarısızlık arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır.

YÖNTEM

Denekler

Araştırma kapsamına ilkökul dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinden seçkisiz olarak seçilen 233 kız, 239 erkek çocuk denek olarak katılmıştır. Öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklenme biçiminde cinsiyete ilişkin bir farkın olup olmadığı, bu öğrenciler arasından seçkisiz olarak seçilen 80 kız, 80 erkek olmak üzere toplam 160 denek üzerinde araştırılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplamada çocuklar için yüklenme biçimi ölçeği (Children's Attribution Style Questionnaire) ve Sosyometrik Test kullanılmıştır. Seligman ve arkadaşları (1984) tarafından geliştirilen yüklenme biçimi ölçeği, öğrenilmiş çaresizliğe özgü içsel, değişmez ve genel yüklenme boyutlarını ölçecek biçimde hazırlanmış olup 48 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 16'sı içsel-dışsal, 16'sı değişmez-değişebilir, 16'sı ise özel - genel nedensel yüklenme boyutu ile ilgilidir. Böylece ölçekte üç temel nedensel yüklenme boyutunu ve bu boyutların bileşimlerini ölçecek maddeler bulunmaktadır. Bu şekilde, deneklerin bu ölçekten aldıkları puanlardan öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklenme biçimine sahip olup olmadıklarını saptamak mümkün olmaktadır.

Ölçeğin Türkiye için geçerlik çalışması kapsam geçerliği yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla görüşlerine

başvurulan uzmanların değerlendirmelerinin analizi, ölçek maddelerinin ortalama olarak % 96.1 oranında ölçmeyi amaçladığı üç nedensel yüklenme boyutunu ölçtüğünü göstermiştir.

Ölçeğin güvenilirlik çalışması test-tekrar test (test - retest) yöntemiyle ve dört hafta ara ile yapılmış, güvenilirlik katsayısı $r = 0.83$ olarak saptanmıştır.

Araştırmada kullanılan sosyometrik test iki temel madde'den oluşmaktadır. Birinci maddede, deneklerden kendi sınıfları içinde arkadaş olmayı *en çok* istedikleri üç kişinin, ikinci maddede ise yine kendi sınıfları içinde arkadaş olmayı *en az* istedikleri üç kişinin isimlerini sırayla yazmaları istenmektedir. Sosyometrik test'in güvenilirliği de test - tekrar test yöntemiyle dört hafta ara ile yapılmış, güvenilirlik katsayısı $r = 0.86$ olarak saptanmıştır.

İşlem

Yüklenme Biçimi Ölçeği ve Sosyometrik Test öğrencilere sınıf ortamında ve grup halinde uygulanmıştır. Her iki testin uygulama yönergeleri deneklere hem yazılı hem sözlü olarak verilmiştir.

SONUÇLAR

Araştırmaya katılan toplam 472 denegın Yüklenme Biçimi Ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması 18.73, standart sapması ise 4.34'dür. Ortalamanın bir standart sapma üzerinde puan alan deneklerin öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklenme biçimine sahip oldukları kabul edilmiştir. Bu ölçüte göre, araştırmaya katılan deneklerin % 12.18'inin öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklenme biçimine sahip oldukları görülmüştür.

Öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklem biçiminin görünüm sıklığında cinsiyete bağlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı, bulunabilecek bir farklılığın da yaşa bağlı olarak değişip değişmediği araştırmaya katılan toplam 472 denek arasından seçkisiz olarak seçilen

160 (80 kız, 80 erkek) denek üzerinde 2 (kız, erkek) x 2 (4. sınıf - 5. sınıf) şeklinde iki faktörlü deney desenine uygun varyans analizi uygulanarak incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

TABLO - 1

Cinsiyetin Öğrenilmiş Çaresizliğe Özgü Yükleme Biçimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler		Ortalama kare	F	Anlamlılık düzeyi
	toplamı	s.d.			
A (sınıf)	0.06	1	0.06	0.00	—
B (cinsiyet)	8.56	1	8.56	0.047	—
AXB	9.51	1	9.51	0.53	—
Hata	2824.83	156	18.11	—	—
Toplam	2842.96	159	—	—	—

Tablo - 1'de görüldüğü gibi, ne sınıf ve cinsiyet temel etkileri, ne de cinsiyet x sınıf ortak etkisi anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç, öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklem biçiminin görünüm sıklığında cinsiyete bağlı bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklem biçimi ile arkadaşlık ilişkilerindeki başarısızlık arasındaki bağlantıyı incelemek amacıyla, deneklerin Yükleme Biçimi Ölçeği ve Sosyometrik Test'ten aldıkları puanlar arasındaki korelasyon Pearson momentler çarpımı tekniği ile hesaplanmıştır. Elde edilen korelasyon katsayısı $r = -.34$ 'dür ($N = 472$; $p < .01$). Bu sonuç, Yükleme Biçimi Ölçeğinden alınan puanlar yükseldikçe, sosyometrik puanların düşme

eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir.

Arkadaşlık ilişkilerindeki başarısızlık ile öğrenilmiş çaresizliğe özgü yüklem biçimi arasında bulunan bu bağlantının yaşa ve cinsiyete göre değişip değişmediği, seçkisiz olarak seçilen 80 ilişki kurmada başarılı, 80 başarısız denekin Yükleme Biçimi Ölçeğinden aldıkları puanlara 2 (başarılı-başarısız) x 2 (4. sınıf - 5. sınıf) x 2 (kız - erkek) şeklinde üç faktörlü deney desenine uygun varyans analizi uygulanarak araştırılmıştır.

Arkadaş ilişkilerinde başarılı ve başarısız deneklerin Yükleme Biçimi Ölçeği'nden aldıkları puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo - 2'de gösterilmiştir.

TABLO - 2

Arkadaşlık İlişkilerindeki Başarı, Yaş ve Cinsiyetin Öğrenilmiş Çaresizliğe Özgü Yükleme Biçimi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler		Ortalama	F	Anlamlılık
	Toplamı	s.d.			
A (sınıf)	1.41	1	1.41	0.17	—
B (Başarı)	52.81	1	52.81	6.43	.05
C (Cinsiyet)	0.16	1	0.16	0.02	—
AxB	0.14	1	0.14	0.02	—
AxC	0.00	1	0.00	0.00	—
BxC	0.01	1	0.01	0.00	—
AxBxC	0.02	1	0.02	0.00	—
Hata	1247.95	152	8.21	—	—
Toplam	1302.50	159	—	—	—

Tablo - 2'de görüldüğü gibi, arkadaşlık ilişkilerinde başarı - başarısızlık, yaş ve cinsiyet temel etkilerinden yalnızca başarı - başarısızlık temel etkisi önemlidir ($F_{1,152} = 6.43$; $p < .05$). Arkadaş ilişkilerinde başarılı ve başarısız deneklerin yükleme biçimi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları sırasıyla 18.05 ve 19.46'dır. Buna göre, arkadaşlık ilişkilerinde başarısız deneklerin Yükleme Biçimi Ölçeği'nden aldıkları puanlar anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu sonuç, öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimi ile arkadaş ilişkilerindeki başarısızlık arasında olumlu bir bağlantı bulunduğunu göstermektedir.

Varyans analizi sonuçlarına göre ortak etkilerden hiç biri anlamlılık düzeyine erişmemiştir. Bu da öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimi ile arkadaşlık ilişkilerindeki başarısızlık arasındaki bağlantının yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değişmediğini göstermektedir.

TARTIŞMA

Örneklem grubunu oluşturan deneklerin % 12.18'inin öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimine sahip oldukları saptanmıştır. Gerek ülkemizde, gerekse yabancı kaynaklar arasında öğrenilmiş çaresizliğin görünüm sıklığına işaret eden herhangi bir araştırmaya rastlanmayışı, bu bulgunun karşılaştırmalı olarak tartışılmasını sınırlamaktadır. Bununla birlikte, öğrenilmiş çaresizliğin insan yaşamını önemli ölçüde etkilediği ve bazı duygusal bozukluklara yol açabileceği dikkate alındığında bu oran oldukça yüksek gibi görünmektedir. İlerde yapılacak benzer araştırmalar bu konuya açıklık getirmek açısından önem taşıyacaktır.

Diğer yandan, gerek deneklerin Yükleme Biçimi Ölçeği ve Sosyometrik Test'ten aldıkları puanlar arasındaki korelasyon, gerekse Yükleme Biçimi Ölçeği puanlarına uygulanan varyans analizi sonuçları, öğrenilmiş çaresizliğe

özgü yükleme biçimi ile arkadaşlık ilişkilerindeki başarısızlık arasında bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, elde edilen korelasyon katsayısının çok yüksek olmayışı bu bağlantının çok güçlü olmadığını düşündürmektedir. Bir başka deyişle, öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimine genellikle grup tarafından benimsenmeyen çocuklar arasında rastlanmakla birlikte, az sayıda da olsa, grup tarafından benimsenen çocuklarda da rastlanmaktadır. Gerçekten de bu konuda yayınlanmış tek araştırma olan Goetz ve Dweck (1980)'in çalışmalarında da benzer bulgular elde edilmiştir. Araştırmacılar, öğrenilmiş çaresizlik ile arkadaş ilişkilerindeki başarısızlık arasında bir bağlantının bulunduğunu, ancak çaresizlik davranışının her sevilme ve benimsenme düzeyinde görülebileceğini rapor etmişlerdir.

Öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimi ile arkadaş ilişkilerinde başarısızlık arasında çok güçlü bir ilişki bulunmamasının nedeni, büyük bir olasılıkla, bir çocuğun grup içindeki sevilme ve benimsenme derecesinin bir çok faktörün ortak etkisi sonucunda belirlenmesidir. Grup tarafından benimsenmeye etki edebilecek tüm bu faktörlerin varlığına karşın, öğrenilmiş çaresizliğe özgü yükleme biçimi ile arkadaş ilişkilerinde başarısızlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağlantının bulunması, söz konusu yükleme biçiminin arkadaş ilişkilerinde başarısızlığa yol açacak en önemli etkenlerden biri olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu da öğrenilmiş çaresizliğe ilişkin yükleme biçimine sahip olmada cinsiyete bağlı bir farklılığın bulunmasıdır. Bu bulgu akademik başarısızlık karşısında gösterilen çaresizlikte

cinsiyet farklarının ortaya konulduğu araştırma bulgularıyla tutarlı değildir (Dweck ve Licht, 1980). Ancak, elde edilen bu bulgu, sosyal başarısızlıklara yapılan nedensel yüklemelerde cinsiyet farkının bulunmadığı araştırma sonuçlarına uygundur (Aydın, 1982; Önder, 1982; Seligman ve Ark., 1984). Bu sonuç, akademik ve sosyal alanda görülen çaresizliğin birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gereğine ve akademik alanda görülen çaresizliğe ilişkin cinsiyet farkının mutlaka sosyal alanda da ortaya çıkmasının gerekli olmadığına işaret etmektedir. Bu durumda, akademik ve sosyal alanlardaki başarısızlık karşısında bireylerin ortaya koydukları davranışların cinsiyet rolleri tarafından etkilendiği bir olasılık olarak düşünülebilir. Bilindiği gibi, özellikle kültürümüzde geleneksel olarak akademik alanlarda erkeklerin kadınlardan daha başarılı olmaları beklentisi, sosyal alanda ise böyle bir beklentinin olmadığını ileri sürmek mümkündür. Örneğin, çevresinde sevilen bir kişi olmak, kültürümüzde herhangi bir cinsiyete özgü bir özellik olarak düşünülmemektedir.

Diğer kültürlerde de akademik alanda kızlarla erkekler arasında fark görülürken (Dweck ve Licht, 1980), sosyal alanda bu durumun görülmemesi (Seligman ve Ark., 1984), çaresizliğin ortaya çıkmasında cinsiyetten çok, toplumun kadın ve erkeklerin farklı alanlarda başarılı olmaları beklentisinden kaynaklanıyor olabilir. Toplumun beklentisinin de genellikle, erkeklerin akademik alanda kadınlardan daha başarılı olmaları gerektiği yönünde olduğunu oysa aynı beklentinin sosyal alanda geçerli görünmediğini ileri sürmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Abramson, L.Y., Seligman, M.E.P. ve Teasdale, J. (1978). «Learned Helplessness in Humans : Critique and Reformulation.» *Journal of Abnormal Psychology*, 87, 49-74.
- Abramson, L.Y., Garber, J. ve Seligman, M.E.P. (1980). «Learned Helplessness in Humans : An Attributional Analysis.» In J. Garber ve M.E.P. Seligman. (Eds.) *Human Helplessness : Theory and Application*. New York : Academic Press.
- Alloy, L.B., Peterson, C., Abramson, L.Y. ve Seligman, M.E.P. (1984). «Attributional style and the generality of learned helplessness.» *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 681 - 687.
- Aydın, O. (1982). *Yükleme sürecinde iki yanlılık : Kendilik değerine hizmet eden yanlılık ile olumluluk yanlılığının kişilerarası ilişki kurmada etkinlikle bağlantıları*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Benson, J.S. ve Kennely, K.J. (1976). «Learned helplessness : The result of uncontrollable reinforcements or uncontrollable aversive stimuli.» *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 138 - 145.
- Cole, C.S. ve Coyne, J.C. (1977). «Situational specificity of laboratory induced learned helplessness.» *Journal of Abnormal Psychology*, 86, 615 - 624.
- Douglas, D. ve Anisman, H. (1975). «Helplessness or expectation incongruency : Effects of aversive stimulation on subsequent performance.» *Journal of Experimental Psychology : Human Perception and Performance*, 1, 411 - 417.
- Dweck, C.S. ve Licht, B.G. (1980). «Learned helplessness and intellectual achievement.» In J. Garber ve M.E.P. Seligman (Eds.) *Human Helplessness : Theory and Application*. New York : Academic Press.
- Goetz, T.E. ve Dweck, C.S. (1980). «Learned helplessness in social situations» *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 246 - 255.
- Hartup, W.W. (1970). «Peer interaction and social organization.» In P.H. Mussen (Ed.) *Carmichael's Manual of Child Psychology* Vol. 2. New York : John Wiley.
- Hiroto, D.S. (1974). «Locus of control and learned helplessness.» *Journal of Experimental Psychology*, 102, 187 - 193.
- Hiroto, D.S. ve Seligman, M.E.P. (1975). «Generality of learned helplessness in man.» *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 311 - 327.
- Kagan, J. ve Moss, H.A. (1960). «The stability of passive and dependent behaviors from childhood through adolescence.» *Child Development*, 31, 577 - 591.
- Maier, S.F. ve Seligman, M.E.P. (1976). «Learned helplessness : Theory and evidence.» *Journal of Experimental Psychology*, 105, 3 - 46.
- Overmier, J.B. ve Seligman, M.E.P. (1967). «Effects of inescapable shock upon subsequent escape and avoidance responding.» *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 63, 28 - 33.
- Önder, F. (1982). *Akademik ve sosyal alanlardaki başarı ve başarısızlık*.

yaşantılarının çocuğun kendini ve yaşantılarının nedenlerini algılaması üzerindeki etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Roff, M. Sells, B. ve Golden, M.A. (1972). *Social adjustment and personality development in children*. Minneapolis : University of Minnesota Press.

Seligman, M.E.P. (1975). *Helplessness : On depression, development and*

Death. San Francisco : Freeman.

Seligman, M.E.P. ve Maier, S.F. (1967). «Failure to escape traumatic shock.» *Journal of Experimental Psychology*, 74, 1-9.

Seligman, M.E.P., Peterson, C.R., Kaslow, N., Tannenbaum, R.L. Alloy, L.B. ve Abramson, L.Y. (1984). «Attributional style and depressive symptoms among children.» *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 235-238.